

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

ТРОША НАТАЛІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 821.161.2.09(093.3)(043.3)

**КОНЦЕПТ ІСТОРІЇ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ
ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української і зарубіжної літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Новиков Анатолій Олександрович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
завідувач кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Клочек Григорій Дмитрович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри української літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
Сподарець Михайло Павлович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри історії української літератури.

Захист відбудеться «22» травня 2015 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «16» квітня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Літературна творчість видатного письменника й кінорежисера Олександра Довженка присвячена Україні. Автор глибоко переживає перемоги і радощі, болі й страждання рідного народу, осмислюючи найважливіші віхи нашої історії (XVII ст. – кіноповість «Тарас Бульба»; XX ст. – кіноповісті «Арсенал», «Земля», «Щорс», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна»; оповідання «Мати», «Стій, смерть, зупинись», «Воля до життя», «Перемога», «На колючому дроті»; драматична поема «Потомки запорожців»; «Щоденникові записи» тощо). Своєю творчістю митець прагнув допомогти читачам збагнути невичерпне багатство духовної сили народу, знайти відповіді на повсякденні болючі питання. У неповторних образах своєрідного художнього світу проявляється активна життєва позиція автора, що, своєю чергою, зумовлює постійний науковий інтерес до літературної спадщини письменника.

З-поміж авторитетних дослідників, які мають вагомий напрацювання у цій царині, слід назвати Ю. Барабаша, О. Безручка, С. Кобу, І. Кошелівця, М. Куценка, С. Плачинду, І. Рачука, В. Пригоровського, Р. Корогодського, В. Марочка, С. Мащенко, С. Тримбача та інших.

Переважна більшість дослідників наголошувала на величезних заслугах автора перед національною культурою загалом і літературою зокрема. Водночас є підстави стверджувати, що існує низка питань, недостатньо досліджених на сьогодні. Серед них – літературна спадщина О. Довженка як вияв національної ідентичності, дискурс української історії в «Щоденникових записах» митця, шевченківські й гоголівські мотиви в його творчому доробку, українське козацтво в художньому осмисленні письменника.

Актуальною для літературознавства є змістова, ідейна й художня парадигми доробку О. Довженка, який тривалий час розглядався в контексті поетики соціалістичного реалізму. Лише в останніх розвідках Р. Корогодського, В. Марочка, С. Мащенко, С. Тримбача та ін. творчість митця досліджується в історико-філософському аспекті. Певною мірою цей підхід простежується також у студіях таких літературознавців, як О. Бабишкін, Ю. Барабаш, М. Куценко, С. Плачинда, О. Підсуха, О. Поляруш, В. Пригоровський, І. Рачук, Р. Соболев, Є. Сверстюк та ін. Україноцентричні параметри довженківської спадщини є предметом дослідження В. Гребньової, Г. Магузи, Н. Медвідь, А. Новикова, М. Шудрі.

Зважаючи на те, що питання концепту історії у творчості О. Довженка досі системно не вивчалось, назріла нагальна потреба дослідити зазначену тему як окрему, самостійну проблему, що й засвідчує актуальність пропонованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація написана відповідно до завдань програми науково-дослідної роботи кафедри

української і зарубіжної літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Тему дослідження затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 2 від 16 листопада 2011 р.), узгоджено на засіданні Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 4 від 6 грудня 2011 р.).

Мета дослідження – здійснити системний аналіз художніх форм реалізації концепту історії як важливого чинника формування ідейно-тематичного діапазону літературної творчості О. Довженка.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань:

- дати концептуальне обґрунтування термінів «концепт», «концепт історії», «інтертекстуальність»;
- визначити стан вивчення проблеми в сучасному літературознавстві;
- з’ясувати своєрідність інтерпретації концепту історії в літературній творчості О. Довженка;
- проаналізувати довженківські твори, що містять інтертекстуальні конструкції з давньоруських текстів;
- виявити творчі зв’язки митця з літературною спадщиною М. Гоголя і Т. Шевченка;
- дослідити традиції українського козацтва в літературній творчості письменника.

Об’єктом дослідження є корпус прозових і драматичних творів О. Довженка (кіноповісті, оповідання, драми, сценарії, нариси). Крім того, до аналізу залучаються мемуарно-біографічні матеріали – щоденникові записи митця 1939–1956 рр., архівні матеріали.

Предмет дослідження – художня реалізація концепту історії в літературній спадщині О. Довженка.

Методи дослідження. Вибір методологічного інструментарію зумовлений метою, завданнями та специфікою предмету дослідження. Підходи до тексту ґрунтуються на необхідності аналізу окремого концепту в літературному доробку О. Довженка та дослідження змісту творів інших авторів, що мали вплив на творчість митця. У роботі застосовано методи інтертекстуального, структурного й концептуального аналізу (Р. Барт, Б. Гаспаров, Ж. Женетт, Ю. Крістева, А. Лавров, Ю. Лотман, І. Суханова, Н. Фатєєва). Семантика тексту досліджувалася з урахуванням біографії письменника й інтерпретації претекстів. Як допоміжні використано історико-порівняльний аналіз, за допомогою якого визначено основні теоретичні засади дослідження; описовий метод, що ґрунтується на спостереженні та класифікації інтертекстуальних утворень; компонентний аналіз, який дає змогу охарактеризувати семантико-стилістичні та структурно-синтаксичні ознаки інтертекстів; функціональний аналіз, що слугує для визначення ролі інтертекстуальності в дискурсі літературної творчості.

Методологічну основу дисертаційної роботи становить принцип історизму, що полягає у зверненні до соціально-політичних та історико-культурних умов творчості О. Довженка, а також художніх і світоглядних засад історичної доби. Цим зумовлені такі підходи, як культурологічний, історико-філологічний, інтуїтивний, естетичний, гносеологічний.

Наукова новизна основних положень і висновків дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено системний аналіз концепту історії в літературній творчості О. Довженка як ідейно-образної конструкції та національно-духовного феномену. Розкрито суть неканонічного поняття «концепт історії», досліджено його специфіку та функціонування на прикладі творчості О. Довженка. З'ясовано залежність ідейного спрямування, системи персонажів літературних творів письменника від його світоглядної позиції. Розглянуто вплив деяких давньоруських текстів і творів XIX ст. на творчість митця, системно виявлені прототипи образів і визначено їхню залежність від претекстів.

Теоретичне значення роботи. Зроблено внесок у розробку проблеми генези художнього тексту, розширено інтерпретаційні можливості термінів, що застосовуються в цій сфері («концепт», «концепт історії», «інтертекстуальність»). У дослідженні запропоновано системний підхід до концепту історії, який багато в чому визначає ідейну структуру творів і може бути застосований під час аналізу певного концепту як в окремих творах, так і у творчості того чи іншого автора загалом.

Практичне значення дослідження. Наукові результати дисертації можуть бути використані в подальших дослідженнях творчості О. Довженка; під час планування й викладання лекційного курсу з дисципліни «Історія української літератури XX століття»; під час укладання робочих програм, написання підручників і посібників з історії української літератури; розробки планів і змісту занять зі спецкурсів, спецсемініарів чи факультативів за творчістю митця; при підготовці магістерських та дипломних робіт. Методологічні принципи, запропоновані в роботі, можуть бути застосовані в подальшому для аналізу літературної творчості О. Довженка й інших письменників.

Особистий внесок здобувача. Одержані результати дослідження та публікація їх у наукових виданнях виконані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Робота в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Основні положення дисертації відображені у формі доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях: «ХІ Гоголівські читання» (Полтава, 1–3 квітня 2013 р.), «Літератури світу: поетика, ментальність, духовність» (Кривий Ріг, 18–19 жовтня 2013 р.), «Сучасна філологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення» (Одеса, 13–14 червня 2014 р.), «Сучасний вимір філологічних наук» (Львів, 30–31 травня 2014 р.), «Глухівські наукові читання – 2014. Актуальні питання суспільних та

гуманітарних наук» (15–17 листопада 2014 р.); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Література й історія» (Запоріжжя, 18–19 жовтня 2012 р.), «Театр корифеїв і українська драматургія кінця XIX – початку XXI ст.» (Глухів, 24–25 травня 2012 р.), «О. П. Довженко – видатний український культурний діяч XX століття» (Глухів, 27–28 вересня 2012 р.), «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 26–27 вересня, 2013 р.), «Творча постать Тараса Шевченка: традиції дослідження і сучасне прочитання» (Київ, 12 березня 2013 р.), «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 23–24 жовтня 2014 р.); науково-просвітницькій конференції, присвяченій 200-річчю з Дня народження Великого Кобзаря «Святої правди голос новий» (Глухів, 13 березня 2014 р.); на щорічних звітних наукових конференціях, семінарах аспірантів і молодих учених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2011–2014 рр.

Публікації. Основні положення дисертації відображено в тринадцяти одноосібних публікаціях, шість із яких надруковано у фахових виданнях України, одна праця – у науковому зарубіжному виданні.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, що містить 304 позиції. Загальний обсяг роботи становить 203 сторінки, із них основного тексту – 177 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, окреслено стан її вивчення, сформульовано мету й завдання, предмет і об'єкт роботи, визначено конкретні методи аналізу, висвітлено зв'язок дисертації з науковими програмами й планами, продемонстровано наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про їхню апробацію, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження»** визначено основні теоретичні положення, на яких ґрунтується аналіз історичних вимірів творчості О. Довженка, простежено історію вивчення літературної спадщини митця в її зв'язку з історичним минулим України.

У **підрозділі 1.1. «“Концепт історії” як теоретична проблема: аспекти вивчення»** комплексно проаналізовано феномен концепту як ментального прообразу, що акумулює світоглядні уявлення письменника, та розкрито його в літературознавчому, філософському, психолінгвістичному аспектах.

На сучасному етапі розвитку літературознавства в зв'язку зі становленням антропоцентричної парадигми, що ґрунтується на інтерпретації тексту в аспекті його породження (авторська позиція) і сприйняття (позиція читача), у центрі уваги розташована мовна картина світу письменника і її складова – концепти, як елементи авторського індивідуального стилю. Причому значна увага

приділяється аналізу природи художнього концепту, який характеризується образністю й символічністю.

Дослідження авторських концептів як елементів індивідуального стилю письменника набуло нині особливого значення, оскільки уможливорює глибоке проникнення в зміст художнього твору. Існує низка вагомих праць, у яких значну увагу приділено аналізу природи концепту: розвідки Н. Арутюнової, А. Вержбицької, С. Воркачова, С. Жаботинської, В. Карасика, М. Піменової, З. Попової, О. Селіванової, Ю. Степанова, Й. Стерніна та ін.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених трактуванню терміну «концепт», остаточне визначення цього поняття не сформульоване. Спільними ознаками, на яких наголошують майже всі дослідники, є те, що концепт – це одна з одиниць мислення, поряд із фреймами, прототипами тощо. Він займає проміжну позицію між поняттям як формою абстрактного мислення і уявленням як формою образного знання.

У результаті дослідження виявлено, що в сучасному літературознавстві не існує усталеного наукового терміну «концепт історії». На нашу думку, його суть полягає у відображенні знань і уявлень автора про відповідну епоху, історичні події, культуру, духовне життя, рівень історичної свідомості суспільства, що домінують в окремому художньому творі чи в усьому літературному доробку, є його ідейним задумом, проте не завжди відображають справжню історію.

Концепт історії активно взаємодіє з концептами «козацтво», «запорожець» та «історична пам'ять». У концепті «історична пам'ять» яскраво відбивається етнічний часопростір – від далекої минувшини до сучасності. Останнім часом цей термін набув статусу усталеного й став дедалі частіше вживатися в наукових і публіцистичних текстах. Ця дефініція була в центрі зацікавлень багатьох українських (О. Антонюк, Г. Бондаренко, Ю. Зерній, М. Козловець, І. Кресіна, Л. Нагорна, М. Рябчук, Н. Яковенко) і зарубіжних дослідників (В. Вернер, О. Гнатюк, С. Єсельчик, Р. Козеллек, П. Нор, П. Рікер, П. Паттон, А. Полетаєва, Л. Репіна, Ж. Тощенко). У їхніх розвідках зазначене поняття трактується як сукупність уявлень про соціальне минуле, що існують у суспільстві на масовому та індивідуальному рівнях, із урахуванням їхнього когнітивного, образного та емоційного аспектів.

У підрозділі 1.2. «Концепція інтертекстуальності в сучасному літературознавстві» визначено основні теоретичні положення, що дозволять схарактеризувати окремі довженківські твори, які інтертекстуально полемічні щодо деяких «історіографічних» давньоруських текстів і творів ХІХ ст.; обґрунтовано доцільність використання інтертекстуального аналізу в процесі дослідження концепту історії в літературній творчості митця.

У культурній традиції твори мистецтва існують не ізольовано, вони переплітаються та поглинають одне одного, при цьому не лише творять нову естетичну цілісність, а й збагачуються потужною енергетикою попередніх епох. Тому традиції належить особлива роль у художній літературі. Письменники

інтерпретують мотиви, образи, жанрові структури класиків світової літератури, узагальнюючи їхній досвід і збагачуючи семантику власних текстів. Інтертекстуальність є засобом передавання інформації у вигляді «чужого слова», що розкодовується за умови спорідненості фонових знань автора та реципієнтів.

Значення концепції інтертекстуальності вийшло далеко за межі суто теоретичного осмислення сучасного культурного процесу, оскільки вона відповідає на глибинний запит світової культури з її свідомим чи несвідомим прагненням до духовної інтеграції. Інтертекстуальність, попри всю свою обтяженість песимістичним «усі слова колись були чиймись», має неабиякий потенціал не лише в процесі художньо-образного моделювання дійсності, а й під час літературознавчого аналізу твору.

Дослідження історичних вимірів літературної творчості О. Довженка багато в чому залежить від можливості розуміти не лише прямі висловлювання автора про історію, а й наявні в тексті інтертекстуальні конструкції, що організовують ідейну структуру його творів. Явище інтертекстуальності актуалізується в літературній спадщині письменника за допомогою таких інтертекстів: атрибутована, неатрибутована і немаркована цитата, ремінісценція, алюзія, міфема, міфологема, парафраза, укралення іншого стилю тощо. «Чуже слово» в інтертексті вживається митцем з метою його підсилення, акцентування, сприяє породженню нових смислів, формуванню ідіостилу. Використання майстром різноманітних інтертекстуальних конструкцій актуалізує сюжети й деталі з творів класиків світової літератури, проектує їх на зображувану дійсність, що дає можливість автору завуальовано висловлювати власні судження з приводу сучасних йому подій і явищ.

Стан вивчення проблеми в сучасному літературознавстві з'ясовано в **підрозділі 1.3. «Творчість Олександра Довженка як об'єкт літературознавчого дискурсу»**. Аналіз джерел, присвячених вивченню спадщини майстра (рецензії, публіцистичні й науково-критичні статті, монографії, дисертації, щоденникові записи, мемуари), свідчить про велику увагу вітчизняних дослідників до його письменницької і режисерської діяльності. Інтерес до багатогранної творчості митця не припинявся ні за його життя, ні після смерті.

Спираючись на хронологію і якісний характер досліджень доробку О. Довженка, доцільно виокремити чотири етапи у вивченні його творчості. Це, зокрема, праці, опубліковані сучасниками митця; розвідки, що побачили світ після його смерті (до кінця 80-х рр. минулого століття, постсталінська радянська епоха); дослідження періоду першого десятиліття існування української держави; видання, які були надруковані після розсекречення архівних матеріалів (починаючи з 2000-го р., так звані «три хвилі» розсекречення).

Чіткої межі між цими періодами, звичайно ж, не існує. Перший період характеризується жорсткою сталінською цензурою змісту будь-яких

публікацій; другий – певною лібералізацією (але й самоцензурою) у висловлюваннях дослідників; третій – повною свободою авторів наукових розвідок; четвертий – доступом довженкознавців до масиву нових, невідомих раніше засекречених матеріалів, що надало нового імпульсу вивченню творчої спадщини О. Довженка.

Починаючи з кінця 20-х рр. ХХ ст., творчий доробок митця є об'єктом дослідження літературознавців й істориків, публіцистів і кінокритиків, чію увагу привертають сторінки його біографії, літературні твори, зразки образотворчого та кіномистецтва, статті й виступи. Режисерський талант О. Довженка високо поцінювався вже в перших відгуках і рецензіях на кінофільми «Звенигора», «Арсенал», «Земля», що вийшли на шпальтах журналу «Кіно», московських газет «Комсомольская правда», «Вечерняя Москва», київської газети «Пролетарська правда», французьких часописів «Сінемагазін» і «Сінеа-Сінет» тощо.

Важливо відзначити, що на публікаціях радянської доби суттєво позначився вплив ідеологічних чинників, особливо це стосується сталінської епохи. За часів Сталіна не було надруковано жодної значної роботи про геніального кінорежисера й письменника. Дослідження радянського періоду характеризувалися заангажованістю й канонічністю, відповідністю офіційній ідеології. Про органічний зв'язок творчості майстра з історією майже не йшлося в цю добу. Увага в основному зосереджувалася на тій «українській історії» в його кінофільмах і літературному доробку, що була написана під диктовку кремлівських кураторів і яка зазвичай не мала нічого спільного зі справжніми подіями в Україні.

Серйозні розвідки поступово стали з'являтися тільки після смерті диктатора. Про О. Довженка починають нарешті згадувати на сторінках підручників, друкують монографії й захищають дисертації, об'єктом яких є його літературна й режисерська діяльність. Саме в цей період ґрунтовні наукові праці, присвячені О. Довженкові, публікуються й за кордоном. Мається на увазі, зокрема, монографія І. Кошелівця «Олександр Довженко: Спроба творчої біографії» (Канада, 1980).

Про якусь системність у вивченні життя і творчості письменника можна говорити тільки після відновлення української державності, коли нарешті були зняті цензурні заборони, а особливо після того, як широкий загал отримав доступ до архівів радянських спецслужб, де зберігається чимало матеріалів, які змогли пролити світло на затемнені сторінки життя й творчого доробку О. Довженка.

Останнім часом дослідники дедалі частіше звертаються до аналізу світоглядних позицій митця, філософських поглядів, а також історичних вимірів його творчості. Сучасні науковці В. Марочко, С. Мащенко, С. Тримбач одноставні в думці, що концепт історії в його доробку полягає в роздумах про минуле України, трагічну долю українського народу, причини негараздів, занедбаність культури та історії. Проте праці і цих, і згаданих раніше авторів не

вповні висвітлюють спадщину майстра з позицій концепту історії в його літературній творчості.

У другому розділі **«Концепт історії крізь призму літературного доробку Олександра Довженка»** досліджено місце й значення історичного минулого в літературній творчості письменника, виявлено й охарактеризовано вплив творчості Т. Шевченка й М. Гоголя на ідейне спрямування й систему образів, висвітлено семантичний діапазон концепту історії в його творчій спадщині.

На основі аналізу літературного доробку О. Довженка виснувано, що практично всі його твори, крім основної естетичної функції, виконують ще й дві інші, не менш важливі, – виховну й просвітницьку. Забезпечується це передусім тими історичними вкрапленнями, на які так багаті його кіноповісті, сценарії, оповідання, п'єси, а надто «Щоденникові записи».

У підрозділі **2.1. «Історичні виміри літературної творчості О. Довженка»** з'ясовано, що історична тематика охоплює значну частину творчої спадщини митця. Увагу письменника постійно привертала героїчні сторінки української історії – походи руських князів, національно-визвольна війна 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, громадянська й Друга світова війни у ХХ ст. У цьому контексті доречно згадати передусім кіноповісті «Щорс», «Тарас Бульба», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна»; оповідання «Відступник», «Ніч перед боєм», «Перемога»; драматичні твори «Життя в цвіту», «Потомки запорожців» тощо. Утім, чи не найповніше авторське осмислення історії розкрито в довженківських «Щоденникових записах».

Концепт історії в літературній творчості О. Довженка складають субконцепти всесвітньої історії й історії України. До всесвітньої історії митець звертається в п'єсі «Життя в цвіту» та сценарії «Мічурін», головним героєм яких є російський біолог і селекціонер Іван Мічурін, а також на сторінках «Щоденника», коли згадує про непересічну роль в історії людства Сократа, Данте, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Сервантеса, А. Нобеля та ін. Значно більше уваги приділяє майстер українській історії. Особливо гостро проблема історії українського народу постає у творчості письменника воєнних років.

До історії О. Довженко ставився з особливою відповідальністю. Оперуючи іменами історичних постатей, він спирався на факти, досліджував історичні процеси та явища, усвідомлюючи, що історія – це упорядкована система, яка має свою часову послідовність і просторову структуру. У його творах постійно відчувається зв'язок між минулим і сучасним. Притому минуле завжди впливає на теперішнє, оскільки у свідомості людей існують архетипи, у яких закладено основи буття. Митець намагається переконати читача в циклічності історії. Він доводить, що ніщо не трапляється випадково, а є результатом попередньої дії або бездіяльності. Знання історії – необхідна умова прогресу, змін на краще.

У підрозділі **2.2. «Літературна спадщина О. Довженка як вияв національної ідентичності»** проаналізовано літературні твори і «Щоденникові записи» митця, що містять відомості про самобутність та історичну

індивідуальність українського народу. Визначено роль інтертекстуальних конструкцій у процесі формування національної ідентичності, правильної життєвої позиції, самоідентифікації особистості з певною мовою, культурою, релігією.

Звертаючись у своїй творчості до минулого, О. Довженко проводить паралелі між сивою давниною й сучасністю, закликає співвітчизників до боротьби з нацистськими загарбниками, не шкодуючи свого життя, так, як це робили пращури на чолі зі своїми ушлявленими полководцями. Одним із таких символів для письменника є легендарний руський князь Святослав. Незрідка згадує письменник на сторінках своїх творів і багатьох інших великих українців. Серед них – відомий козацький ватажок Северин Наливайко, такі відомі постаті, як Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс, Іван Сірко.

Розглядаючи передумови появи в суспільстві окремих негативізмів (зрадництво, підступність тощо), майстер намагається пояснити це особливостями історичної долі українського народу й застерегти сучасників від повторення помилок. Чи не найбільше письменника турбує проблема відступництва, над якою він розмірковує на сторінках кіноповістей («Тарас Бульба», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ») та оповідань періоду війни («Відступник», «На колючому дроті», «Перемога» тощо).

Особливу увагу варто звернути на те, що у своїх творах (передусім «Щоденникових записах») О. Довженко викриває злочинну політику правлячої комуністичної верхівки, яка, жахаючись проростання паростків національної самосвідомості, спотворювала українську історію, і таким чином сприяла виховуванню не патріотів, готових зі зброєю в руках захищати Батьківщину, а боягузів, зрадників і дезертирів.

Аналіз спадщини О. Довженка переконливо свідчить про те, що всупереч офіційній комуністичній ідеології однією з провідних у його літературному доробку є думка про важливість вивчення співвітчизниками історії свого народу – невичерпного джерела формування їхньої національної самосвідомості й патріотизму. Це є свідченням того, що у своїй творчості письменник набагато випередив час. Тож його твори залишаються актуальними і в наші дні.

У підрозділі 2.3. «Дискурс української історії у “Щоденнику” О. Довженка» проаналізовано «Щоденникові записи» митця під кутом зору репрезентації в них концепту історії. У довженківських мемуарно-біографічних матеріалах можна віднайти чимало роздумів про історичне минуле України. Основними категоріями семантичного простору щоденникових записів є «людина», «простір» і «час». Чимало в ньому також різноманітних цитат, алюзій, ремінісценцій на історичну тему.

Письменник залишив по собі вагомий доробок, проте ще більше задумів залишилося нереалізованими. Свідченням цього є різноманітні літературні заготовки й назви майбутніх творів, що містяться на сторінках «Щоденника».

Серед них чимало матеріалу для нових п'єс і оповідань на історичну тему. Це, наприклад, п'єси «Ніч над Дніпром», «Народ безсмертний», «Святослав», оповідання «Тарас Бульба», «Тавро століть» тощо. У тих частинах «Щоденника», що стосуються проблеми української історії, збереження історичної пам'яті, автор максимально відвертий і щирий.

У підрозділі 2.4. «Шевченківські традиції в художньому дискурсі літературної творчості Олександра Довженка» розглянуто творчі зв'язки митця з літературною спадщиною Т. Шевченка.

Становлення Довженка-письменника відбувалося під впливом кращих українських літературних традицій. На формування його мистецьких уподобань значний вплив мала усна народна творчість, давньоруська література, а також доробок видатних його попередників. Однак найбільші мистецькі досягнення майстра пов'язані з творчим засвоєнням шевченківської й гоголівської спадщини, що позначилося на його літературно-естетичних концепціях, проявилось в наслідуванні тем, мотивів, образів.

Чільне місце у творчості майстра належить Т. Шевченку, якого він називає «батьком нації». Історіософські мотиви літературного доробку О. Довженка перегукуються з шевченківською концепцією минулого України. Звертаючись до сторінок української історії, він, як і Кобзар, аналізує явища, що призвели до занепаду української державності, прирекли народ віками жити «на нашій – не своїй землі». Зіставляючи характеристики України у Шевченка й Довженка, можна простежити не лише концептуальну спорідненість, а й чимало словесних збігів. Незрідка О. Довженко у своїх творах використовує рядки з віршів класика, у своїх щоденникових записах часто вдається до ремінісценцій із Шевченкового «Кобзаря».

У підрозділі 2.5. «Гоголівські мотиви в літературній спадщині О. Довженка» досліджено гоголівську рецепцію у творчому доробку митця.

Гоголівська проза постійно була в епіцентрі особливої уваги письменника. Чи не найчастіше у своїй творчості він звертався до «Тараса Бульби». Достатньо лише згадати, що письменник створив однойменну кіноповість, мав намір написати оповідання під цією ж назвою, постійно апелював до образу безсмертного козацького полковника у своїх статтях і нарисах під час Другої світової війни. Окрім того, на сторінках кіноповістей, оповідань і «Щоденникових записів» можна віднайти чимало цитат, алюзій, ремінісценцій із «Мертвих душ», «Вечорів біля хутора Диканька», «Вія».

Героїко-романтичні гоголівські мотиви простежуються в кіноповістях «Земля», «Щорс», «Поема про море», «Зачарована Десна», «Загибель богів», п'єсах «Життя в цвіту», «Потомки запорожців», оповіданні «Тризна» тощо. Паралелі з «Тарасом Бульбою» можна помітити в довженківському оповіданні «Відступник».

Літературні твори О. Довженка, створені під впливом М. Гоголя, мали неабияке просвітницько-патріотичне значення, сприяли пробудженню

національної самосвідомості українців, розширювали уявлення про побут пращурів, їхні споконвічні традиції, героїчну боротьбу з поневолювачами.

Третій розділ «Українське козацтво в художньому осмисленні Олександра Довженка» присвячено дослідженню традицій славетного лицарства в літературній творчості письменника. Під цим кутом зору проаналізовано кіноповісті «Щорс», «Тарас Бульба», «Україна в огні», а також драматичну поему «Потомки запорожців».

Аналіз літературної спадщини О. Довженка довів, що художній концепт «козацтво» належить до концептуального поля «історія». Він є важливою складовою авторської концептосфери, вербально реалізується в тексті досліджуваного доробку й виражає індивідуально-авторське осмислення сутності історичних подій та постатей.

У підрозділі 3.1. «Концепт “козацтво” та засоби його реалізації в щоденникових записах О. Довженка» досліджено мемуарно-біографічну спадщину митця, а саме засоби реалізації в ній концепту «козацтво», яке, за індивідуально-авторським осмисленням письменника, є символом відваги, самопожертви, мужності, національної ідентичності, відображає досвід попередніх поколінь, накладає відбиток на менталітет української нації.

Будучи за походженням козаком, проживши значну частину життя на Сіверщині серед нащадків волелюбного лицарства, О. Довженко завжди відчував міцний духовний зв'язок з уславленими пращурами. Розробляючи концепт «козацтво» у своїх щоденникових записах, майстер використовує специфічні історичні номінації, що означають предмети матеріальної і духовної культури та характеризуються певною національною забарвленістю. Це назви географічних об'єктів і персоналій, особливості економічних відносин і суспільно-політичної організації, що пов'язані з історією козацтва.

У підрозділі 3.2. «Інтерпретація українського козацтва в кіноповісті “Щорс”» опрацьовано тему зв'язку часів, яка є однією з домінантних у письменника, проаналізовано засоби реалізації концепту «козацтво» у творі.

Уперше до змалювання образу українського козацтва у своїй літературній і кінематографічній творчості О. Довженко звернувся 1935 р. під час роботи над кіноповістю «Щорс». І хоч цей твір довелося писати на замовлення Й. Сталіна, дотримуючись вимог часу, митець усе ж таки намагався щонайбільше дізнатися про відповідну історичну епоху, визначити суть історичних подій.

Важливо звернути увагу на те, що О. Довженко був затиснутий у вузькі ідеологічні рамки, а тому змушений був писати не те, що вважав за потрібне, а з огляду на комуністичну цензуру. Єдине, що втішало письменника, – можливість відтворення національної вдачі українців, їхнього побуту, зневаги до смерті й невмирущий оптимізм, який передавався від покоління до покоління.

Постать Щорса оспівана у численних піснях, думах, поезіях. Утім, митця приваблював не лише подібний матеріал, пов'язаний безпосередньо з ватажком червоних партизанів. Його цікавила так само усна народнопоетична творчість,

яка мала стосунок, наприклад, ще до національно-визвольних змагань часів Богдана Хмельницького, що, на думку митця, було співзвучно до певної міри з добою М. Щорса.

Це насправді велике духовне багатство О. Довженко максимально зумів використати у своїй кіноповісті, а потім і в кінострічці. І не помилився. Завдяки таким ремінісценціям можна відчутти національний характер, що формувався впродовж століть. Відтак цілком логічно, що в кіноповісті спостерігається спорідненість головного персонажа з образами оспіваних у фольклорі народних захисників.

У кіноповісті автор змальовує командира дивізії як народного героя-визволителя, а Петлюру – як зрадника й ворога українського народу. Така невідповідність пояснюється, як уже зазначалося, насамперед тим, що твір був написаний на замовлення Й. Сталіна. Генсек особисто стежив за процесом роботи над кіноповістю й фільмом. Тож митець мав робити те, що від нього вимагали. Справжнього О. Довженка бачимо лише в епізодах, окремих картинах, фразах. Він не міг опиратися режиму, не міг до кінця проявити свій характер. І лише через окремі деталі й фрагменти намагався розкрити правду про історичне минуле свого народу, у тому числі й справжню долю й роль українського козацтва в роки громадянської війни.

Генетичний зв'язок сучасності з далеким козацьким минулим досліджується в **підрозділі 3.3. «“Запорожець” як ключовий концепт української історії у кіноповісті “Україна в огні”»**.

Концепт «запорожець» поряд із концептами «історія» і «козацтво» є наскрізним у творчості митця. Часто письменник наділяє своїх героїв рисами, притаманними козакам, дає прізвища козацького походження: Кошовий, Скидан, Чорнота, Заброта, Паливода, Запорожець. Останнє акумулює випробувані часом кращі риси українців: козацьку відвагу, лицарську шляхетність, вірність Батьківщині. Таке світобачення відіграло помітну роль у подальшій долі митця. Через багато років по тому він буде проходити в матеріалах КДБ саме під прізвищем «Запорожець».

У центрі уваги кіноповісті «Україна в огні» типова українська родина з типовим українським прізвищем Запорожець, яке автор обирає для своїх персонажів зовсім не випадково. Воно є вираженням головної ідеї твору – спадковості поколінь, кровної спорідненості з українським козацтвом. Дійові особи твору – партизани – продовжили традиції запорожців, ставши на захист Батьківщини.

Головний герой кіноповісті Лаврін Запорожець увібрав кращі риси українського козацтва. Війна понівечила його родину, але не зламала її духовну міць. На прикладі долі цієї сім'ї автор акцентує увагу на тому, що в часи тяжких випробувань нащадки славетного лицарства не корилися загарбникам, а мужньо захищали рідний край.

У кіноповісті «Україна в огні» О. Довженко чітко окреслює проблему збереження історичної пам'яті, що в його розумінні є запорукою безсмертя

нації. Спираючись на давноминулі сторінки української історії, він намагається боротися за право українського народу самостійно визначати свій шлях, наголошує на пріоритеті національних інтересів.

У підрозділі 3.4. «Рецепція українського козацтва в драматичній поемі “Потомки запорожців”» проаналізовано ідейне спрямування п’єси, розглянуто питання спадковості поколінь, збереження давніх козацьких традицій.

Розробляти концепт українського козацтва О. Довженко продовжує, звертаючись до доби козаччини в п’єсі «Потомки запорожців», герої якої постійно згадують про своє козацьке походження, у своїх вчинках керуються неписаними козацькими законами. Їхніми вустами автор виголошує думку про невмирущість козацьких традицій, головною з яких є обов’язок захищати рідний край.

Уже сама назва твору свідчить про зв’язок поколінь. А всі персонажі – і прихильники, і супротивники колективізації, і комсомольці, і так звані куркулі та підкуркульники – є нащадками запорожців, які у XVII–XVIII ст. оселилися в районі дніпровських порогів і боронили Україну від ворогів. Дійові особи постійно у своїх розмовах згадують про ті незабутні часи. Про козацьке коріння свідчать і їхні прізвища: Запорожець, Кошовий, Чорнота та інші.

Автор переконливо доводить, що яким би складним не був процес становлення нового устрою, українці завжди дбали про нащадків, пишалися своїми прашурами і, дотримуючись давніх козацьких традицій, намагалися не посоромити свій рід.

Висновки репрезентують узагальнені результати дослідження.

Аналіз літературної спадщини Олександра Довженка підтверджує вагомість історичного матеріалу в житті й творчості митця. Концепт історії в письменника пов’язаний передусім із визначенням і вираженням його ставлення до історичного минулого, зокрема, до часів Київської Русі, доби козаччини, громадянської і Другої світової воєн. Саме крізь призму зазначених історичних подій він розглядав те, що відбувалося в сучасній йому Україні. Художні твори майстра охопили найважливіші віхи історії нашого народу (XVII ст. – «Тарас Бульба»; XX ст. – «Арсенал», «Земля», «Щорс», «Мати», «Стій, смерть, зупинись», «Воля до життя», «Перемога», «На колючому дроті», «Україна в огні», «Повість полум’яних літ», «Потомки запорожців», «Зачарована Десна» тощо).

У літературній творчості О. Довженка концепт історії є наскрізним, що пов’язано з особливою увагою митця до минулого українського народу, з притаманним йому розумінням проблем історії. Творча спадщина письменника є специфічним історичним джерелом, що може використовуватися не тільки літературознавцями, а й істориками для аналізу відповідного історичного періоду, ілюстрації певних положень, для посилення емоційного сприйняття історичного матеріалу, а також у процесі вивчення епохи створення самого художнього твору, ідеології його автора, впливу на нього реалій сучасного йому життя.

Історія, на думку О. Довженка, є небезпечною для щастя й добробуту того, хто намагається її дослідити. Неприйняття суб'єктивної історії, яка нав'язувалася владою, пошук істини, прагнення до пізнання суті подій та явищ несуть загрозу пошукачеві. Відбувається зіставлення концептів «історія» і «правда», які протиставляються як «суб'єктивне – об'єктивне». Це пов'язано з тим, що історія знаходиться в часових рамках, а правда існує незалежно від часу й простору.

Дослідження концепту історії в літературній творчості О. Довженка дозволяє глибше зрозуміти його ідейний задум, особливості долучення письменника до традиції. Творчий доробок митця містить великий обсяг історичного матеріалу, що охоплює сюжети, постаті, епохи, явища в загальному культурно-історичному контексті. Часто ця інформація подається не відкрито, а завуальовано, шляхом авторського затемнення або в підтексті.

Загальна концепція історії в О. Довженка складається насамперед з його висловлювань про неї, а також із висловлювань героїв творів, які є виразниками його поглядів на історичні події та постаті. Основна роль відводиться індивідуальності образу автора, що інколи знаходить відображення не в самому тексті, а у вигляді асоціацій. Отже, концепт дозволяє розглянути в єдності текстовий та позатекстовий простори.

Концепт історії у творчості О. Довженка реалізується через відображення знань і уявлень автора про відповідну епоху, історичні події, культуру, духовне життя, рівень історичної свідомості суспільства, що домінують в окремому художньому творі чи в усьому літературному доробку, є його ідейним задумом. Тобто зазначений концепт є одиницею свідомості письменника, що отримує свою репрезентацію в художньому творі чи сукупності творів і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності предметів і явищ. Концепт історії в довженківських творах характеризується образністю й символічністю. Він підпорядковується особливій прагматиці – «художній асоціативності», розкривається як символ, знак, потенційно й динамічно направлений на сферу заміщення.

Літературний доробок О. Довженка є виявом роздумів автора над проблемою історії, що характеризуються своєрідним її баченням, яке суттєво відрізнялося від офіційної радянської ідеології. Свідченням альтернативності довженківського розуміння історії є інтертекстуальна орієнтація на народнопоетичну творчість, давньоруські тексти («Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ»). Реверсивність історії митець доводить орієнтацією персонажів на більш давні історичні часи, відтворені в міфах, переказах, легендах, народних піснях. Виявом інтертекстуальності його творів є алюзії, натяки, апеляції до історичних подій та постатей.

Семантичний пласт літературних творів О. Довженка, що містять інтертекстуальні конструкції, складають міфолофольклорні образи, у тому числі й давньогрецької міфології, елементи міфопоетики, міфологеми землі, роду, хати, могили, мотиви творчості М. Гоголя й Т. Шевченка, засоби літописного письма,

архетипи української ментальності. Авторська стилістика характеризується зв'язком із фольклорними традиціями і кіномистецтвом, взаємодією історичного, фольклорного й міфологічного кодів. Особливості авторської концепції реалізуються через апелювання до язичницьких символів і образів. Національний характер відтворено через архетипи мудрих дідів, матері – берегині роду, хоробрих і відважних козаків.

Результативність інтертекстуального аналізу підтверджується продуктивністю опертя на регулярно використовувані елементи структури при виявленні претекстів. Використання їх митцем у змалюванні персонажів художніх творів актуалізує сюжети й деталі останніх у проекції на зображувану дійсність, що дозволяє давати їй оцінку.

Літературна творчість письменника, що сформувалася під впливом усної народної і класичної традиції, уособлену насамперед Т. Шевченком і М. Гоголем, гідно представила новий рівень історизму й громадського мислення, сприяла пробудженню національної ідентифікації та історичної самосвідомості.

Концепт історії в літературній творчості О. Довженка тісно взаємодіє з іншими доміантними елементами його концептосфери – «історична пам'ять», «історична правда», «козацтво», «запорожець». Своєю чергою, зона досліджуваного концепту «історична пам'ять» у доробку майстра експлікується лексемами «історія», «нащадки», «безсмертя», наповненими новим змістом, авторським задумом.

Традиційність і прихильність до романтичних ідеалів визначалися характером історизму творів письменника, його захопленням козацькою епохою, особливим ставленням до звичаїв і подвигів запорожців. При створенні окремих творів відправною точкою для автора був концепт «козацтво», який є глибинним смислом, згорнутою смисловою структурою тексту.

Письменник не повністю погоджувався з міфологізованим образом запорізького козацтва, хоч його твори містять багатий народознавчий матеріал: перекази про Запорозьку Січ та легендарних козаків, козацькі традиції та обряди, легенди, козацькі пісні тощо. Час від часу у творах зринають образи захисників рідної землі – запорожців, через які автор метафорично намагається акцентувати на героїчній боротьбі козаків із ворогами й поневолювачами. Через картини старовини проступають небезпечні для того часу історичні погляди митця. Композиційним принципом літературних творів О. Довженка є протиставлення минулого, що асоціювалося з волею, сучасному, яке пов'язувалося з неволею і деградацією. Ідея мужності й хоробрості вивищувалася над буденним сучасним.

Оперуючи іменами історичних постатей, досліджуючи історичні процеси та явища, письменник спирався на факти, розуміючи, що історія – це упорядкована система, яка має свою часову послідовність і просторову структуру. Крім того, у його творах постійно відчувається, що історія завжди представлена часовими рамками «минуле – теперішнє». Причому минуле

впливає на теперішнє, оскільки у свідомості людей існують архетипи, у які закладено основи буття. Митець намагається переконати читача в циклічності історії. Він доводить, що ніщо не трапляється випадково, а є результатом попередньої дії або бездіяльності, знання історії – необхідна умова прогресу, змін на краще. Усупереч офіційній комуністичній ідеології однією з провідних у його літературному доробку є думка про важливість вивчення співвітчизниками історії свого народу – невичерпного джерела виховання національної самосвідомості й патріотизму.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Троша Н. В. Українське козацтво в художньому осмисленні О. Довженка / Н. В. Троша // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 3. – С. 308–313.

2. Троша Н. В. Мотив збереження історичної пам'яті в кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні» / Н. В. Троша // Філологічні трактати. – 2012. – № 4. – Т. 4. – С. 156–161.

3. Троша Н. В. Рецепція Гоголя в творчестві Олександра Довженка / Н. В. Троша // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 7 (25). – Ч. 1. – С. 194–197.

4. Троша Н. В. Літературна спадщина О. Довженка як вияв національної ідентичності й джерело виховання патріотизму / Н. В. Троша // Філологічні трактати. – 2013. – № 4. – Т. 5. – С. 101–106.

5. Троша Н. В. Драматургічна творчість Олександра Довженка: ідейне спрямування / Н. В. Троша // Філологічні трактати. – 2014. – № 1. – Т. 6. – С. 32–38.

6. Троша Н. В. Концепт української історії в «Щоденнику» Олександра Довженка / Н. В. Троша // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Літературознавство. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 40. – С. 289–300.

7. Троша Н. В. Концепт історії через призму літературної творчості О. Довженка / Н. В. Троша // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Філологія». – 2014. – № 8. – Т. 2. – С. 45–48.

Додаткові публікації:

8. Троша Н. В. Гоголівські традиції в літературній творчості Олександра Довженка / Н. В. Троша // XI Гоголівські читання : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 1–3 квітня 2013 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 126–132.

9. Троша Н. В. Дискурс української історії в щоденникових записах О. Довженка / Н. В. Троша // Філологічні науки. Зб. наук. пр. Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – 2013. – Вип. 14. – С. 53–59.

10. Троша Н. В. Ідейне спрямування п'єси Олександра Довженка «Життя в цвіту» / Н. В. Троша // Сучасний вимір філологічних наук : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : м. Львів, 30–31 травня 2014 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація “ЛОГОС”», 2014. – Ч. II. – С. 25–29.

11. Троша Н. В. Інтертекстуальні виміри творчості О. Довженка / Н. В. Троша // Сучасна філологія : актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 13–14 червня 2014 р. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. – С. 37–42.

12. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі / А. О. Новиков, В. Й. Гриневич, С. П. Привалова, С. О. Максимчук-Макаренко, Н. В. Троша / за ред. проф. А. О. Новикова. – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 144 с.

13. Троша Н. В. Концепт «козацтво» в щоденникових записах Олександра Довженка / Н. В. Троша // VII Довженківські читання : Зб. наук. пр. Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – Харків : ХІФТ, 2014. – С. 103–112.

АНОТАЦІЯ

Троша Н. В. Концепт історії в літературній творчості Олександра Довженка. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2015.

Робота присвячена системному аналізу художніх форм реалізації концепту історії як важливого чинника формування ідейно-тематичного діапазону літературної творчості О. Довженка. У дисертації узагальнено й систематизовано наукову інформацію з теми, з'ясовано низку питань, недостатньо досліджених на сьогодні, таких як: літературна спадщина О. Довженка як вияв національної ідентичності, дискурс української історії у «Щоденникових записах», шевченківські традиції і гоголівські мотиви у творчому доробку письменника, рецепція українського козацтва в його художньому осмисленні тощо.

Уперше в літературознавстві здійснено системний аналіз концепту історії в літературній творчості О. Довженка як ідейно-образної конструкції і національно-духовного феномену, з'ясовано вплив світоглядної позиції письменника на окреслення ідейного спрямування, систему персонажів його творів. Об'єктом дослідження є кіноповісті, оповідання, драматичні твори, сценарії та нариси письменника. До аналізу також було залучено щоденникові записи майстра 1939–1956 рр. та архівні матеріали.

Ключові слова: концепт, історія, мотив, традиція, інтертекстуальність, козацтво, історична пам'ять, національна ідентичність.

АННОТАЦІЯ

Троша Н. В. Концепт історії в літературному творчестві Александра Довженко. – На правах рукописи.

Дисертація на соискание ученої ступені кандидата філологічних наук по спеціальності 10.01.01 – українська література. – Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2015.

Робота присвячена системному аналізу художественних форм реалізації концепта історії як важного фактора формування ідейно-тематичного діапазону літературного творчествА А. Довженко. В дисертації обобщена і систематизована наука інформація по темі, а також в'яснен ряд в'опросов, недостатньо досліджованих на сьогодні – літературне наслідие А. Довженко як проявление національної ідентичності, дискурс української історії в творчестві мастера, рецепція українського казачества в его художественном осмыслении.

Вперше в літературознавстві здійснений системний аналіз концепта історії в художественних произведениях і «Дневникових записях» А. Довженко як ідейно-образної конструкції і національно-духовного феномена, в'яснено вплив мировоззренческой позиції писателя на определение ідейного напрямлення, систему персонажей его произведений. Об'єктом дослідження являються кіноповісти, розповіді, драматическі произведения, сценарії, очерки мастера. К аналізу також були привлечены его дневниковые записи 1939–1956 гг.

Аналіз літературного наслідия А. Довженко підтверджує вагомість історического матеріала в его житті і творчестві. Концепт історії у писателя зв'язан прежде всего с определением і вираженням его отношения к історическому прошлому, в частности, к временам Киевской Руси, казачества, гражданской і Второй мировой воен. Через призму указанных історических событий он рассматривал все, что происходило в современной ему Украине. Художественные произведения мастера охватили важнейшие вехи історії нашего народа в XVII («Тарас Бульба») і XX веках («Арсенал», «Земля», «Щорс», «Мать», «Стой, смерть, остановись», «Воля к жизни», «Победа», «На колючей проволоке», «Украина в огне», «Повесть пламенных лет», «Потомки запорожцев», «Зачарованная Десна» і др.).

Концепт історії в творчестві А. Довженко реалізується через отражение знань і представлений автора о соответствующей эпохе, історических событиях, культуре, духовной жизни, уровне історического сознания общества, которые доминируют в отдельном художественном произведении или во всем літературном творчестві, і являються его ідейним замыслом. Обща концепція історії А. Довженко состоит прежде всего из высказываний

самого автора о ней, а также из высказываний героев его произведений, которые являются выразителями его взглядов на исторические события и личности. Реверсивность истории писатель доказывает ориентацией персонажей на более давние исторические времена, воспроизведенные в мифах, преданиях, легендах, народных песнях.

Концепт истории в творчестве А. Довженко тесно взаимодействует с другими доминантными элементами его концептосферы – «историческая память», «историческая правда», «казачество», «запорожцы». Литературные произведения и «Дневниковые записи» мастера содержит большой объем исторического материала, охватывающего сюжеты, личности, эпохи, явления в общем культурно-историческом наследии. Часто эта информация подается не открыто, а завуалировано, путем авторского затмения, в подтексте или путём использования интертекстуальных конструкций из древнерусских текстов и произведений XIX века.

Ключевые слова: концепт, история, мотив, традиция, интертекстуальность, казачество, историческая память, национальная идентичность.

SUMMARY

Trosha N. V. The History Concept in Oleksandr Dovzhenko' Literary Activity. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. Speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. – Kharkiv, 2015.

The research is devoted to the system-oriented analysis of literary forms of history concept realization as an important factor of ideological and thematic diapason forming of O. Dovzhenko' literary activity. The thesis has summarized and systematized scientific information on the topic and found a number of issues that are not investigated, such as: literary heritage of O. Dovzhenko as an expression of national identity, the discourse of Ukrainian history in writer's "Diary", Gogol's motives in writer's works, reception of Ukrainian Cossacks in his literary understanding, etc.

The system-oriented analysis of history concept in O. Dovzhenko' literary activity as ideological and imaginative form, national and spiritual phenomenon has been investigated for the first time in literary studies. The influence of writer's ideological position, the system of characters and his works has been found out. The objects of the research are O. Dovzhenko's movie-essays, stories, dramatic works, scripts and essays. The analysis also comprises diaries of 1939 – 1956.

Key words: concept, history, motive, tradition, cossacks, historical memory, national identity, intertext.